

В. Б. Огороков, І. В. Павленко

Неопозитивізм

НЕОПОЗИТИВІЗМ (від нео... і позитивізм) – один із головних філософських напрямів 20 століття, що продовжив лінію сцієнтизму та спирався у вивченні науки, філософії й культури на принципи логіко-емпіричного осмислення мови науки (логічного позитивізму, атомізму, емпіризму). Іноді його називають третім позитивізмом (на відміну від першого – О. Конт, Дж.-С. Мілль, Г. Спенсер та ін. й другого – Р. Авенаріус, Е. Мах та його наук. школа). Н. виник у 1920-і рр. у Віден. школі й майже відразу проявився у своїх числен. відгалуженнях у Німеччині, Великій Британії, Польщі, а згодом поширився у США та ін. країнах. Фактично, він став першою фундам. платформою філософії аналізу. Його становленню й розвитку сприяли переважно чл. Віден. гуртка: М. Шлік, Р. Карнап, Ф. Вайсман, К. Гедель, О. Нейрат, В. Крафт, Е. Нагель, К.-Г. Гемпель, Г. Райхенбах, Ф. Франк, Г. Файґль та ін. Результатом появи цього гуртка стало становлення Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи (Я.-Л. Лукасевич, К. Айдукевич, А. Тарський та ін.) і в 1950-і рр. – філософії семантич. аналізу (пізній Л. Віттгенштайн, Дж. Остін, Г. Райл, Дж. Вісдом та ін.). Фактично, наслідком крит. відношення до Віден. гуртка є поява критичного раціоналізму К. Поппера й постпозитивізму (Т. Кун, І. Лакатош, П. Фейєрабенд та ін.). У різних джерелах думки про засновників Віден. школи розходяться: у більшості – це М. Шлік та Р. Карнап, у деяких зазначають також О. Нойрата або Г. Райхенбаха, а іноді вказують і на Л. Віттгенштайна. Виникнення та розвиток Н. став безпосеред. наслідком лінгвіст. повороту філософії 20 ст., в основі якого лежить аналіз мови як гол. поняття, що безпосередньо презентує сутність мислення, науки, філософії, культури тощо (див. Лінгвофілософія та Мовленнєві дії). Н. з'явився на перетині осн. філос. колізій 1-ї чв. 20 ст., коли чимало видат. мислителів різних напрямів, спираючись на емпіризм, феноменалізм, здоровий глузд, фізику, математику, логіку, теорію зв'язності тощо, спробували прояснити обґрунтування строгості й істинності наук. знання. Поява наприкінці 19 – поч. 20 ст. абсолют. ідеалізму (Ф.-Г. Бредлі, Б. Бозанкет та ін.), неокантіанства (Г. Коген, Е. Кассіер, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт та ін.), аналітичної філософії (Г. Фреґе, Б. Расселл, А. Вайтгед та ін.), феноменології (Е. Гуссерль), структурної лінгвістики (Ф. де Соссюр) стало тим заг.-філос. середовищем, у рамках якого і був здійснений лінгвіст. поворот філософії, що призвів до формування Н. Заг. тенденція Н., що відрізняє його від вказаних напрямів, – довіра до змісту відчуттів як споконвіч. джерела знань у науці. Епістемологія в Н. зводиться до операції фіксації

почуттів за допомогою знаків мови. У такому контексті можна говорити про корінну трансформацію уявлень у межах філософії аналізу: від теорії аналізу, пов'язаної з обґрунтуванням досвіду (ця лінія веде до представників другого позитивізму, насамперед Е. Маха), до теорії аналізу, орієнтованого на логічну несуперечність наук. знання. Однак, незважаючи на безліч напрямів, пов'язаних із позитивізмом, тільки представники Н. спробували ввести строге логічне його обґрунтування, яке неможливо було б спростувати лише лінгвіст. методами. Вони припустили, спираючись на гіпотези Б. Расселла й Л. Віттґенштайна, що в основі наук. знання лежать найпростіші атомарні пропозиції (напр., «сніг білий»), які неможливо спростувати ні логічно, ні емпірично, ні лінгвістично. Будь-яка правил. наука повинна спиратися на такі найпростіші твердження, дані людям у чуттєвості або в їхніх переживаннях відчуттів. Якщо вся класична культура у такого роду твердженнях завжди спиралася на епістемологію (гносеологію) в її різних варіаціях (емпірич., сенсуалістич., раціональному тощо), то нині на зміну епістемології приходить логіка й теорія мови. Якщо твердження атомарні, то епістемологія тут нічого не вирішує, і навпаки, відкриваються лінгвіст. або логічні можливості аналізу. Тому представники Н. переходять до чисто логіч. обґрунтування самої епістемології. Але якщо їхні попередники Б. Расселл і Дж. Мур намагалися знайти співвідношення між логіч. і реал. (наук.) істинами, обґрунтувати слідом за Е. Махом теорію досвіду, то неопозитивісти шукали принципи логіч. обґрунтування наук. тверджень (і ввели принцип верифікації). Фактично, нині всі філос. дії, пов'язані з обґрунтуванням науки, зводяться до логіч. аналізу мови, що має розмежувати наук. й ненаук. твердження. Якщо світ зводиться до атомар. фактів, то філософія лише повинна виключати помилки у побудові склад. пропозицій, спираючись на атомарні твердження. Одним із перших філософів, що спробував створити заг. теорію логіко-лінгвіст. філософії, безпосередньо причетний до формування Н., був Л. Віттґенштайн. Він прагнув створити теорію наук. знання за тим самим принципом, що формує математику й логіку, та вважав, що все те, що ми знаємо про світ, є факти, а не речі. У світі існують факти, а не речі, речі ж є те, що конструює свідомість. У такому сенсі завдання філософії, точніше, аналізу, полягає у пошуку достовір. знання, адже ми нічого не можемо сказати про факти. У свідомості виникають лише образи. Тобто тільки в логіч. просторі може бути вибудована правил. картина світу. Л. Віттґенштайн фактично узагальнив досвід першого (в особі Дж.-С. Мілля) і другого (в особі Е. Маха) позитивізмів та сформував нові завдання філософії, що нині полягають у проясненні сенсу, у розрізненні осмислених (наук.) і безглуздих (за суттю, метафіз.) пропозицій. Адже жодне метафіз. твердження не можна звести до строго наук. сенсу (знання). Лише працюючи з наук. поняттями, людина починає розуміти логіку мови. На думку Л. Віттґенштайна, «межі моєї мови є межі мого світу». Тобто, логіка повинна сприяти проведенню меж вираження думки, а середовищем, у якому може бути проведене таке розмежування, може бути тільки мова. Те, що виявляється за межами мови (зокрема й моє «я») може належати лише до сфери невисловленого, отже про нього, як, по суті, про міфічне, потрібно мовчати. Ці ідеї були настільки новаторські, що на семінари, проведені Л.

Віттгенштайном, збиралися найвидатніші мислителі сучасності (зокрема й Б. Расселл). І хоча Л. Віттгенштайн відіграв важливу роль у формуванні позитивіст. концепцій 20 ст., все ж таки гол. внесок у становлення нового позитивізму зробив М. Шлік, який 1916 очолив каф. філософії індуктив. наук Віден. університету й доклав чималих зусиль для розвитку ідей свого духов. наставника Е. Маха. Офіц. поява Віден. гуртка відбулася 1928, його кер. став М. Шлік, який 1929 сформулював програму нового напрямку. У цьому ж році його учнями засн. ж. «Erkenntnis». Після смерті М. Шліка 1936–38 гуртком керував Ф. Вайсман, після захоплення Австрії Німеччиною багато чл. гуртка переїхали у США та Велику Британію, що сприяло розвитку неопозитивіст. ідей у цих країнах, зокрема створенню Кембридж. школи аналітики, бурхливому росту ідей логіч. емпіризму в США. У межах ідей Віден. гуртка М. Шлік, спираючись на досвід Л. Віттгенштайна та Б. Расселла, які, долаючи метафіз. установки класич. мислення, розкрили найважливішу роль логіки для наук. знання (адже наука повинна говорити зрозумілою мовою та давати точні знання), прагнув знайти для наук. знань достовір. ґрунт, або емпіричне обґрунтування. Тому на засіданнях Віден. школи проходили постійні дискусії про сутність та обґрунтування науки, в яких брав участь і Л. Віттгенштайн, а пізніше й К. Поппер. Причому в основі більшості дискусій були дві проблеми: подолання метафізики як базової умови формування позитив. знання (обґрунтоване у класичному, або першому, позитивізмі), і тверда орієнтація на емпіричну установку, яку обґрунтували представники другого позитивізму (Р. Авенаріус та Е. Мах). Фактично, представники Віден. гуртка спробували переосмислити ідеї першого й другого позитивізму, спираючись на дослідж. Б. Расселла, Дж. Мура, Л. Віттгенштайна, емпіричну філософію Нового часу (насамперед, в особі Д. Юма) і суб'єктив. ідеалізм Дж. Берклі. Вони чітко позначили границю своїх інтересів – логіч. аналіз мови (і в контексті ідей попередників логіч. аналіз світу). Відповідно у більш пізніх побудовах (переважно 2-ї пол. 20 ст.) базовою темою став аналіз самої логіки в межах філософії аналізу. Загалом усі осн. позитивіст. ідеї 20 ст. можна назвати філософією аналізу, який на ранній стадії (зокрема і у Віден. школі) мав характер лінгвіст. філософії, а в 2-й пол. 20 ст. трансформувався безпосередньо у філософію аналізу зі своїми розширеннями в амер. прагматизмі (Р. Рорті, Г. Патнем) або комунікатив. філософії в Німеччині (К.-О. Апель, Ю. Габермас). Отже, неопозитивісти вважали, що реал. уявлення про світ задаються мовою. Тому фактичне завдання філософії, як її бачили неопозитивісти, полягає в демаркації в межах мови наук. (що мають смисл) і ненаук. (метафіз. або безглуздох, логічно недовідних) висловлень. І базовий логіч. принцип, що повинен дозволити провести такого роду демаркацію, є принцип верифікації. Цей принцип у тому вигляді, в якому він у широкому сенсі був запропонований представниками Віден. школи (насамперед Р. Карнапом) і в якому відображені ідеї Л. Віттгенштайна та Б. Расселла, може бути сформульований у такий спосіб: будь-яке науково-осмислене твердження про світ повинне бути зведено до сукупності протокол. пропозицій, що фіксують дані чистого досвіду. Все наук. знання повинне бути піддане крит. аналізу відповідно до принципу верифікації, адже саме протокол. пропозиції

є абсолютно достовірними. У концепції М. Шліка, який вважав найважливішим недоліком усієї поперед. філософії недооцінку ролі мови, принцип верифікації придбав трохи ін. відтінок: усе справжнє наук. знання повинно бути редуковане до почуттєвих даних, а все те знання, що до них не зводиться (зокрема метафізика, філософія тощо), є лише набором міркувань. У світлі ідей І. Канта всі пропозиції можуть бути розділені на аналіт. та синтетичні. Неопозитивісти вважали, що тільки в аналіт. пропозиціях їх істинність визначається влас. змістом (пропозиції типу «сніг білий»). Ці пропозиції опираються на досліджені дані й логічно виправдані. Синтет. пропозиції можуть не бути логічно виправдані. І все ж таки й ті, й інші – експериментальні й ведуть до побудови наук. Навпаки, пропозиції метафізичні – і не синтет., і не аналіт., а значить безглузді. Їх потрібно відокремити від наук. знання за допомогою принципу верифікації та вилучити з науки. Однак одне із центр. завдань Віден. школи – усунення метафізики – призвело врешті-решт до його критики та позначило певні розбіжності у самих представників школи. Пошук і вироблення ідеал. мови науки стало причиною того, що замість емпірич. критерію науковості (принципу верифікації), з'явився опис. критерій, який у більшій мірі залежить від самої логіки. І тоді під потуж. «прес» принципу верифікації почало потрапляти будь-яке (не лише метафіз.) знання, загалом і сама наука, адже виявилось, що в її основі лежать твердження, що не можуть бути верифіковані. Так неопозитивісти прийшли до необхідності послабити принцип верифікації. Спочатку завдяки зусиллям А. Айєра з'явилася відмінність сильного (первіс.) і слабкого принципів верифікації. На його думку, висловлення є верифікованим у слабкому сенсі, якщо досвід може зробити його ймовірним, зокрема реліг. твердження – не дійсні і не неправильні, а позбавлені значень. Однак ці спроби послабити принцип верифікації в остаточ. підсумку нічого не дали і не позбавили Н. радикал. критики. Ситуацію врятував мислитель, який неодноразово дискутував про сутність принципу верифікації. Англ. філософ К. Поппер, вважаючи, що справжню науку формують не факти (або твердження), а теорії, запропонував доповнити, а точніше, замінити, принцип верифікації принципом фальсифікації. Він уперше вказав на позитивну роль помилки в науці. Разом із К. Поппером фактично завершилася епоха чисто логіч. аналізу науки. Наступна філософія з одного боку сформувала аналіз еволюц. критеріїв становлення науки, що призвело до появи постпозитивізму, а з іншого – до нового становлення філософії аналізу (насамперед, у вигляді натураліст. теорій аналізу, неопрагматизму та внутр. реалізму). Коло замкнулося, перші позитивісти запропонували програму завершення метафізики й заміни її наук. знанням, а постпозитивісти показали необхідність використання метафізики для обґрунтування наук. знання (висновок постпозитивістів – наука неможлива без метафізики). Гол. положення сучас. вивчення ідей Н. у світі й Україні стали базовими установками для більшості сцієнтист. напрямів 20 ст. У такому контексті цей напрям не вичерпав себе й у 1-й чв. 21 ст. Росту неопозитивіст. уявлень сприяє проведення, зокрема й в Україні, знач. кількості різних конгресів і конф. з науки філософії. Однак фундам. опрацювання ідей Н. і філософії науки загалом є

досягненням вузького кола фахівців у базових ВНЗ України. Філософія науки, незважаючи на її декларування практично всіма провід. вузами України, насамперед на 3-му освіт.-наук. рівні, залишається полем дослідж. лише окремих учених України – А. Лебеда, А. Синиці, А. Кулика та ін. Серед наук. установ та навч. закладів, у яких вивчають ці проблеми, – Інститут філософії НАНУ (Київ), Київ., Харків., Дніпров., Чернів., Львів. університети.

Рекомендована література

1. M. Schlick. Allgemeine Erkenntnislehre. Berlin; Heidelberg, 1925;
2. R. Carnap. Logische Syntax der Sprache. Berlin; Heidelberg, 1968;
3. O. Hanfling. Essential Readings in Logical Positivism. Blackwell, 1981;
4. B. Gower. Logical Positivism in Perspective. New York, 1987;
5. Routledge History of Philosophy. Vol. 9. Philosophy of Science, Logic and Mathematics in the 20 Century. London; New York, 1996;
6. Синиця А. С. Аналітична філософія. Л., 2013;
7. O. V. Kulyk. A brief introduction to analytic philosophy. Dnipro, 2019.

Бібліографічний опис:

Неопозитивізм / В. Б. Огороков, І. В. Павленко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-73615>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).